

ПОРАДНИК
ВИСВІТЛЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ
ТА ВРАЗЛИВИХ ГРУП
В УКРАЇНСЬКИХ МЕДІА

ПОРАДНИК

ВИСВІТЛЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ТА ВРАЗЛИВИХ ГРУП В УКРАЇНСЬКИХ МЕДІА

**ПІДГОТОВЛЕНО У СПІВАВТОРСТВІ:
ОЛЕКСАНДРА ГОЛУБ, ЄЛИЗАВЕТА КУЗЬМЕНКО**

Це видання розроблено в межах проєктів «Розвиток соціальних прав людини як ключовий чинник сталої демократії в Україні» та «Європейський Союз та Рада Європи працюють разом для підтримки свободи медіа в Україні».

Думки та позиції, викладені у публікації, не обов'язково відображають офіційні позиції Європейського Союзу та Ради Європи. Відтворення цього матеріалу дозволяється для некомерційних цілей та за умови зазначення джерела.

Обкладинка і оформлення:
Елен Манукян

Фото: © freepic

Видано Радою Європи F-67075
Strasbourg CEDEX www.coe.int

© Рада Європи, жовтень 2020 р.

Проєкт Ради Європи "Розвиток соціальних прав людини як ключовий чинник сталої демократії в Україні" впроваджується протягом двох років у сфері розвитку та захисту соціальних прав людей. Метою проєкту є зміцнення сталості демократії через розширення соціальних прав відповідно до європейських стандартів, а саме Європейської соціальної хартії.

Проєкт «Європейський Союз та Рада Європи працюють разом для підтримки свободи медіа в Україні» має на меті зміцнити роль медіа, їхню свободу та безпеку, а також суспільне мовлення як інструментів для досягнення консенсусу в українському суспільстві.

Одне із завдань журналістики – висвітлювати важливі та гострі теми, які турбують суспільство із дотриманням журналістських та етичних стандартів. Серед таких тем – соціальна несправедливість та порушення прав людини.

Чому журналістам важливо висвітлювати соціальні права?

1

Щоби подавати найактуальнішу інформацію, яка потрібна щоденно

Якщо вибори, наприклад, відбуваються один раз на 5 років, то потреба в реалізації права, на охорону здоров'я або права на освіту виникає у споживачів інформації кожного дня. Саме тому, медіа повинні приділяти достатньо уваги цим питанням – пропорційно до інших важливих тем.

2

Відчувати причетність до європейського демократичного вектора України

Зокрема, Європейська соціальна хартія (переглянута) була ратифікована Україною у 2006 році. Хартія гарантує права і свободи, які стосуються всіх людей в їхньому повсякденному існуванні: право на житло, освіту, здоров'я, зайнятість, правовий та соціальний захист, пересування людей, недискримінацію.

3

Знайти нові підказки для матеріалів і сюжетів, «бачити» новину там, де її не бачать інші журналісти

Соціальні послуги – це обов'язок держави та місцевих громад, а отже потребують постійного висвітлення в медіа.

4

Досягти збалансованості вашого медіа та отримати більшу довіру в аудиторії

5

Розуміти своїх закордонних колег, які багато висвітлюють соціальні права і, відповідно, робити матеріали для іноземних медіа

Журналісти повинні пам'ятати, що свобода слова не передбачає можливість поширення ненависті та розпалювання ворожнечі щодо різних вразливих дискримінованих груп, а національні та міжнародні стандарти допускають можливість її обмеження, зокрема, в цілях недопущення розповсюдження мови ворожнечі.

Відповідно до Конституції України, загально визнаних принципів і норм міжнародного права та, зокрема, Європейської соціальної хартії (переглянутої), всі особи незалежно від їх певних ознак мають рівні права і свободи, а також рівні можливості для їхньої реалізації.

Що це за ознаки?

1

Закон України “Про засади та протидію дискримінації в Україні” 2012 року передбачає заборону дискримінації за ознаками:

- раси
- кольору шкіри
- політичних, релігійних та інших переконань
- статі
- віку
- інвалідності
- етнічного та соціального походження
- громадянства
- сімейного та майнового стану
- місця проживання
- мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними

¹ Європейська соціальна хартія (переглянута) 1996 року, яка набула чинності 1 липня 1999 року, втілює в одному документі всі права, гарантовані Європейською соціальною хартією 1961 року, додатковим протоколом до неї 1988 року і додає нові права і містить поправки, прийняті Сторонами. Вона поступово замінює собою первинний договір 1961 року. Хартія гарантує права і свободи, які стосуються всіх людей в їх повсякденному існуванні. та офіційний переклад на сайті Верховної Ради України.

2

Кодекс законів про працю України передбачає у ст.2-1, серед іншого, захист від дискримінації за ознаками:

- сексуальної орієнтації
- гендерної ідентичності
- підозри чи наявності ВІЛ

3

Європейська соціальна хартія гарантує недопущення дискримінації, а саме:

- право жінок і чоловіків на рівне поводження і рівні можливості в галузі зайнятості;
- гарантія для всіх громадян та іноземців, які законно проживають та/або працюють, що всі права, закріплені в Хартії, застосовуються незалежно від раси, статі, віку, кольору шкіри, мови, релігії, переконань, національного походження, соціального походження, стану здоров'я або приналежності до національної меншини;
- заборона дискримінації на основі сімейних обов'язків;
- право людей з інвалідністю на соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства.

Це означає, що висвітлення тем, які пов'язані з цими ознаками, потребують більшої уважності та чутливості з боку журналістів і редакцій. Особливо, коли йдеться про дискриміновані групи, до яких належать: люди з інвалідністю, ЛГБТІК-спільнота, люди, які живуть з ВІЛ, люди старшого віку, роми, внутрішньо переміщені особи, іноземці та ін.

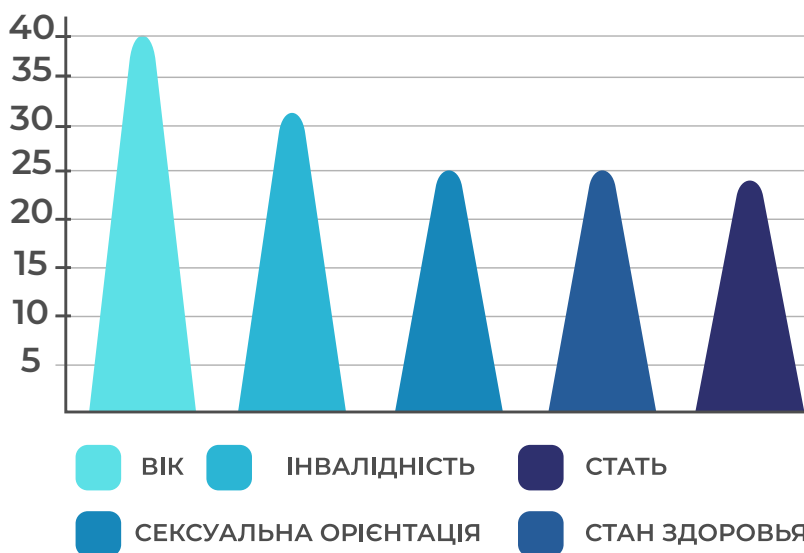
Чому це важливо?

Небезпека мови ворожнечі в журналістиці є загальновідомою. У багатьох країнах світу мова ворожнечі призвела до трагічних наслідків. Наприклад, у нацистській Німеччині або під час конфліктів в Руанді та Кенії деякі медіа перетворилися на агентів поширення пропаганди та розпалювання конфлікту, що вело до актів масового насильства щодо певних етнічних груп.

Журналіст має не тільки діяти у правовому полі, але й дотримуватися етичних і журналістських стандартів, зокрема Кодексу етики українського журналіста². Це – документ, що визначає основні морально-етичні орієнтири, яких журналісти мають дотримуватися при виконанні своїх професійних обов'язків. Сучасна редакція затверджена 12 грудня 2013 року на пленумі Національної спілки журналістів України (НСЖУ) та рішенням Комітету Незалежної медіа-профспілки України (НМПУ). Випадки порушення кодексу розглядає Комісія з журналістської етики.

Згідно з п.15 Кодексу ніхто не може бути дискримінований через свою стать, мову, расу, релігію, національне, регіональне чи соціальне походження або політичні уподобання. **Вказувати на відповідні ознаки особи (групи людей) слід лише у випадках, коли ця інформація є неодмінною складовою матеріалу. Необхідно утримуватися від натяків або коментарів, що стосуються фізичних порушень чи хвороб людини, уникати вживання образливих висловів, ненормативної лексики**

Сьогодні усе більше людей усвідомлюють, що щоденно стикаються з різними проявами дискримінації і нетерпимості. За даними соціологічних досліджень, серед основних ознак, за якими, на думку респондентів, відбувається дискримінація в Україні, є вік (40% опитаних), інвалідність (32%), сексуальна орієнтація (24%), стан здоров'я (25%) і стать (25%)³.

Тож, як бачимо, питання про права людей із інвалідністю та людей старшого віку є у фокусі уваги громадян, а отже вони мають бути і у фокусі медіа.

² Кодекс етики українського журналіста

³ Що українці знають і думають про права людини: оцінка змін (2016-2018) / Резюме дослідження.

Як медіа коректно подавати інформацію про людей з інвалідністю?

Що таке «інвалідність»?

«Інвалідність» – це соціальне явище, а не медична проблема людини. Такий підхід визнаний світовою спільнотою та закріплений у Конвенції про права осіб з інвалідністю, а також у Європейській соціальній хартії та висновках Європейського комітету з соціальних прав.

В основі соціальної моделі інвалідності не фізіологія людини чи порушення стану її здоров'я, а суспільні бар'єри. Люди із інвалідністю перебувають у несприятливому становищі, адже стикаються з економічними, соціальними, культурними бар'єрами та, звичайно ж, із бар'єрами середовища.

Відповідно до принципу 15 Європейської соціальної хартії, особи з інвалідністю мають право на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства.

Що таке стереотипи, упередження та дискримінація?

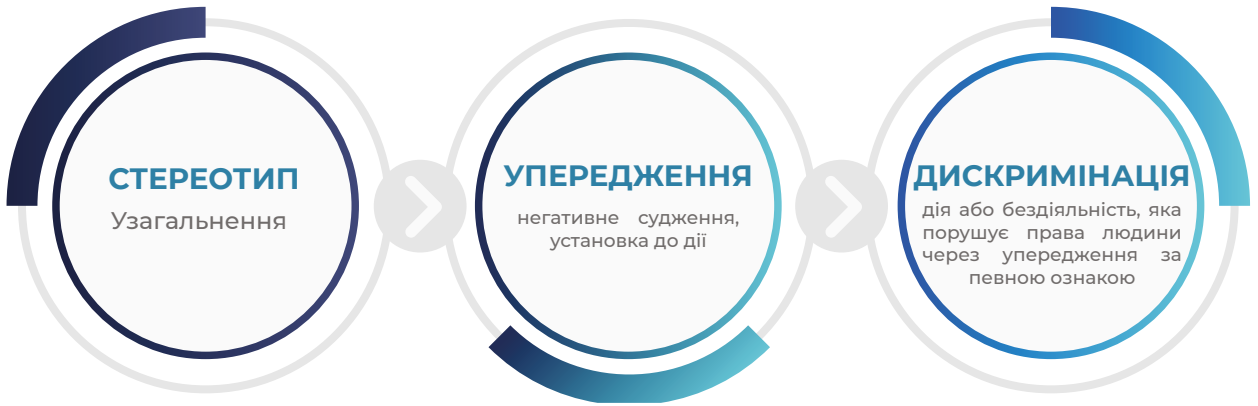
Люди із інвалідністю стикаються зі стереотипами, упередженнями та дискримінацією. Більш детально ці поняття розглядаються у Пораднику «*Медіа без упереджень: слова мають значення*».

Стереотип – це усталений шаблон мислення, забобон, як правило, не має безпосереднього відношення до реальності.

Упередження – це негативне ставлення до певної групи людей, засноване на стереотипах. Негативна, несправедлива думка, яка складається щодо кого-, чого-небудь наперед, та пов'язане з нею відповідне ставлення.

Дискримінація (лат. *discriminatio* “розрізняти”) – негативне ставлення, упередженість, насилля, несправедливість та позбавлення будь-яких прав людини на ґрунті її приналежності до певної соціальної групи. Дискримінація у юридичному сенсі, – це ситуація, яка має місце за конкретних обставин, коли особу чи групу осіб обмежують у користуванні правами, або створюють умови, коли користуватися правами повною мірою неможливо через уявну або реальну ознаку відмінності людини або групи.

Стереотипи є підґрунтям упереджень, які, своєю чергою, й є основним рушієм дискримінації. Медіа відіграють важливу роль у створенні або ж руйнуванні стереотипів, поширюючи або спростовуючи їх.

Найпоширеніші у медіа стереотипи про людей з інвалідністю:

- у людей з інвалідністю “специфічні” інтереси та відмінні від решти суспільства життєві цінності
- люди з інвалідністю нещасні, некрасиві, несексуальні, невдоволені життям
- люди з інвалідністю – тягар для близьких, суспільства та держави
- люди з інвалідністю не ведуть самостійний, активний спосіб життя
- люди з інвалідністю – особливі
- людей із інвалідністю мало, а тому питання із задоволенням їхніх потреб не на часі
- люди з інвалідністю не такі здібні, тому не варто брати їх на роботу чи навчання

Усі ці твердження є хибними!

Медіа повинні використовувати свій потенціал для зміни ставлення до людей з інвалідністю та позитивного їх сприйняття. Це можливо зробити руйнуючи та не поширюючи стереотипні уявлення про людей із інвалідністю.

Як зробити своє мовлення чутливим?

Журналісти мають використовувати коректну мову, адже термінологія дуже важлива.

- Уникайте слів “інвалід”, “неповносправний”, “жертва (певної хвороби)” тощо. Важливо пам’ятати, у вашому повідомленні на першому місці має бути людина.
- Такий підхід називається “person-first language”: спочатку людина, а потім її діагноз. Наприклад, не “психічно хворий”, а “людина з психічними порушеннями”. Цей підхід спрямований на уникнення дегуманізації та маргіналізації людей із інвалідністю.
- Не слід вживати словосполучення на кшталт “людина страждає на хворобу”. Говорячи так, журналіст стигматизує людину, презентує її як жертву.
- Не варто також розділяти людей на “нормальних”, “здорових” і “ненормальних”. Якщо ви маєте на меті акцентувати увагу читача на тому, що людина не має інвалідності, варто й вживати таке словосполучення “людина без інвалідності”.
- Не варто героїзувати людину з інвалідністю або ж презентувати її як жертву, жаліти, так само як і акцентувати увагу на інвалідності. Адже сама по собі інвалідність не може бути інфоприводом. Як зазначають експерти Інституту масової інформації, згадувати про інвалідність варто лише тоді, коли без цієї згадки губиться суть матеріалу.

- Намагайтеся уникати сенсаційності та надмірної емоційності матеріалів про людей з інвалідністю. Наприклад, у заголовку “Українка з інвалідністю пройшла крізь пекло заради омріяного малюка: «Вагітна? Аборт, швидко!» твердження “пройшла крізь пекло” занадто емоційне та є суб’єктивним трактуванням автора матеріалу. Ще один приклад ненайкращого заголовка: “Душила дитину і відлупцювала свідка: у Жовтих Водах матір змущується з доньки з інвалідністю”. Натомість, використання у новині “Українець відкрив унікальну футбольну школу для дітей з інвалідністю: фото, відео” посилання до інвалідності є виправданим.
- Оскільки не існує визначеного стандарту зображення людей із інвалідністю у фото чи відео матеріалах, перш за все, таке зображення не має ображати та принижувати гідність людини, яку ви показуєте. У жодному разі не слід приховувати обличчя людини із інвалідністю.
- Під час проведення зйомок чи підготовки матеріалу слід завчасно подумати про доступність: чи зручно герою/героїні дістатися до місця зустрічі, чи є у обраному місці доступні вбиральні, місця для паркування, підіймачі, тактильні плиточки тощо.
- Також слід уточнити, чи є у вашого героя/героїні інші вимоги щодо доступності, наприклад, чи потрібен переклад з жестової мови тощо. Звертайтеся до людини з інвалідністю безпосередньо, на пряму (навіть у випадку, коли її/його супроводжує асистент чи перекладач).

Пропонуємо вам ознайомитися із переліком словосполучень та слів для коректного висвітлення людей із інвалідністю у медіа⁴.

Уникайте

- ✗ неповносправний, інвалід, каліка, людина з особливими потребами, немічний
- ✗ страждає від..., хворий на..., жертва (чогось)
- ✗ прикутий до інвалідного крісла/ліжка, колясочник, візочник
- ✗ карлик, гном, ліліпут
- ✗ розумово відсталий, із розумовими відхиленнями, загальмований, психічно хворий, божевільний
- ✗ спазматичний (спазматик)
- ✗ глухонігий
- ✗ сліпий
- ✗ назва хвороби для позначення людини: епілептик, діабетик, депресивний тощо
- ✗ напад (якоїсь хвороби)
- ✗ туалет/парковка для інвалідів

Вживайте натомість

- ✓ людина з інвалідністю, особа з інвалідністю
- ✓ має (назва порушення стану здоров'я, хвороби)
- ✓ користувач крісла колісного; той, хто користується кріслом колісним
- ✓ людина низького зросту, невисока
- ✓ людина з психічними, інтелектуальними порушеннями
- ✓ людина з церебральним паралічем
- ✓ нечуючий, користується жестовою мовою, особа з порушенням слуху
- ✓ незряча, особа з порушенням зору
- ✓ особа з (назва хвороби): особа з епілепсією/діабетом/депресією; особа, яка має епілепсію/діабет/депресію
- ✓ приступ
- ✓ доступний туалет/парковка

⁴ Нічого для нас без нас. Посібник з інклюзивного прийняття рішень для ЗМІ.

Рекомендації щодо висвітлення теми інвалідності та створення контенту за участю людей з інвалідністю.

- 1 Зображайте людей з інвалідністю у різних ролях: як героїв/героїнь та як експертів/експерток з різних напрямків та у різноманітних матеріалах, а не лише у тих, що стосуються тематики інвалідності.
- 2 Відзначайте внесок людей із інвалідністю у суспільне, політичне та економічне життя країни та громади.
- 3 Висвітлюйте у своїх матеріалах проблематику ізоляції людей із інвалідністю у соціумі та наявні бар'єри.
- 4 Говоріть про те, як держава чи громада забезпечують надання соціальних послуг.
- 5 Розповідайте про людей із інвалідністю як частину громади, які цікавляться тими ж проблемами і питаннями, що й інші члени громади.
- 6 Поширюйте контактну інформацію служб підтримки, а також інформацію про соціальні послуги або інші ресурси підтримки наприкінці матеріалу.
- 7 Зображайте людей із інвалідністю у щоденних соціальних обставинах та у робочому середовищі.
- 8 Якщо вам потрібна допомога у підготовці матеріалу, звертайтеся до громадських організацій людей із інвалідністю: всеукраїнських або ж тих, що працюють у вашому регіоні.
- 9 Використовуйте чутливу мову.
- 10 Зображайте людей із інвалідністю чесно та реалістично: не героїзуючи та не стигматизуючи їх.

Медіа мають спрямовувати свої сили на вирішення проблем суспільства. Висвітлення проблематики інклюзивності та доступності, руйнування закоренілих стереотипів про людей із інвалідністю — усе це є внеском у розбудову демократії в Україні. Спілкуючись з людьми з інвалідністю слід пам'ятати про одне: люди із інвалідністю є повносправними членами суспільства, перш за все, поважайте їхню гідність та права. Усі ми різні та усі рівні.

Як медіа коректно подавати інформацію про людей старшого віку?

Дуже часто люди старшого віку зображуються в медіа стереотипно: фізично слабкими, з поганим здоров'ям, як «утриманці», а також із стереотипними заняттями. Як правило, вони «пенсіонери» і «домогосподарі». Крім того, можна відмітити дисбаланс між кількістю літніх людей в Україні та їх реальною представленістю на телебаченні, та ширше в медіа.

Згідно з класифікацією Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) можна виділити такі вікові групи:

- особи віком від 60 до 74 років вважаються людьми старшого віку;
- особи від 75 до 89 років – літні люди;
- особи від 90 років – довгожителі.

В українських медіа журналісти переважно використовують звернення «пенсіонер/пенсіонерка», що асоціюється із віковими межами старості при виході особи на пенсію.

Наприклад, заголовок загальнонаціонального медіа був поданий таким чином *«У Кривому Розі пенсіонерка запахом тероризує сусідів»*. Що створює стереотипне уявлення про пенсіонерів, як групу людей, які не дотримуються чистоти і власної гігієни.

Або ще кілька прикладів заголовків *«У Ніжині пенсіонерка тричі пограбувала супермаркет»* чи *«Пенсіонерка у Харкові трощить камери спостереження, бо вважає, що вони за нею слідкують»*. *«На Сумщині пенсіонерка віддала шахраям майже 110 тис гривень»*. Чи має значення, що ці жінки пенсіонерки для цих заголовків? Очевидно, що ні, бо в новинах не йдеться про пенсії. Яка цінність таких заголовків, яку інформацію вони несуть читачам і читачкам? Вони поширюють стереотип, що виключно люди старшого віку потерпають від насильства і обману. Що своєю чергою, може спровокувати виникнення «ейджизму».

Ейджизм⁵

(від англ. age — вік) — це створення стереотипів і дискримінація окремих людей або груп людей за віковою ознакою; ейджизм може проявлятися у різних формах, включаючи упереджене ставлення, дискримінаційну практику або інституціональні заходи політики та практики, які сприяють закріпленню стереотипних уявлень.

Крім того, подекуди медіа вживають зневажливі, зверхні слова до пенсіонерів. Наприклад, регіональне медіа подало новину «Пенсіонерка “спростує” прикордонників», а далі у ліді новини “Баба Галя з села Южне Ічнянського району запевняє, що не існує (фактично) державного кордону між Україною та Белгородською областю Росії”.

Рекомендуємо у своїх матеріалах більше висвітлювати випадки робочого довголіття та життєвої активності людей старшого віку, замість фізичної і розумової слабкості, поганого здоров'я, дратівливості і невдоволення. Активізуйте увагу до ролі літніх людей у громадському, економічному, культурному та інформаційному житті суспільства.

Важливо!

У чинному законодавстві України й досі використовується поняття «особи похилого віку», однак журналістам варто розуміти, що терміни еволюціонують разом із розвитком суспільства. Якщо ви хочете подавати інформацію коректно, радимо вживати термін «люди старшого віку».

⁵ Шевченко З.В. (Уклад.). Словник ґендерних термінів. Черкаси: видавець Чабаненко Ю.

Як медіа коректно подавати інформацію про людей старшого віку?

1 Бачити потрібно людину, а вже потім її національність, вік або форму інвалідності.

2 Не робіть заголовки скандальними, не обирайте тему про дискриміновані групи тільки через клікбейтинг. Уникайте сенсаційності, що ґрунтується на стереотипах та упередженнях.

3 Обирайте нейтральний стиль подачі, використовуючи інформацію з різних джерел.

4 Пам'ятайте про принцип *«Нічого про нас без нас»* – запитайте саму людину, яка належить до дискримінованих груп, або правозахисні організації, що здійснюють захист прав цих груп.

5 Вживайте коректну термінологію. Запитайте у співрозмовника як його ідентифікувати.

6 Не зображуйте групу як окреме явище, не інтегроване у суспільство.

7 Беріть за основу факти, а не власні уявлення, стереотипи чи домисли.

8 Зберігайте реальний баланс думок. Подумайте, перш ніж подавати думку радикальних груп в матеріалі про заходи ЛГБТІК-спільноти: чи це є балансом думок, чи мовою ворожнечі.

9 Пам'ятайте про принцип *«Повторювання ярлику – це ярлик»*. Не вносьте в заголовки цитати із мовою ворожнечі.

10 Обирайте коментувати експертів, а не популістів чи політиків.

11 Вживайте фемінітиви, це допоможе жінкам, як дискримінованій групі бути більш видимій у суспільстві.

Європейська соціальна хартія, прийнята в 1961 році та переглянута в 1996 році, є аналогом Європейської конвенції з прав людини у сфері економічних і соціальних прав. Вона гарантує широке коло прав людини, пов'язаних із рацевлаштуванням, житлом, охороною здоров'я, освітою, соціальним захистом і добробутом.

Жоден інший правовий документ на загальноєвропейському рівні не передбачає такий всеосяжний і повний захист соціальних прав, як Хартія.

Тому Хартію розглядають як Соціальну конституцію Європи, вона є важливим компонентом структури прав людини на континенті.

www.coe.int

Рада Європи є провідною організацією із захисту прав людини на континенті. Вона складається із 47 держав-членів, зокрема всіх членів Європейського Союзу. Усі держави-члени Ради Європи підписали Європейську конвенцію з прав людини – договір, спрямований на захист прав людини, демократії та верховенства права. Європейський суд з прав людини здійснює нагляд за виконанням положень Конвенції в державах-членах Ради Європи.

